

Май Панчук

ПОЛІТИЧНІ КОНТЕКСТИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

The article deals with some aspects of historical memory and its regional manifestations as well as contemporary historical memory policy.

У статті розглядаються окремі аспекти історичної пам'яті, її регіональних особливостей та політики пам'яті в Україні.

Проблеми, пов'язані з формуванням, функціонуванням і розвитком феномена етнонаціональної пам'яті потрібно розглядати

не лише з точки зору історичної науки. Актуальним є їх аналіз у контексті сучасних українських реалій, з урахуванням настроїв мільйонів українців, які і усвідомлюють свою ідентичність, багато в чому виходячи зі свого розуміння та відчуття етнонаціональної пам'яті.

Сучасна українська держава відбулася завдяки консолідуючій силі державницької національної ідеї. Важливим чинником становлення і змісту української національної ідеї виступає етнонаціональна пам'ять, яку доцільно розглядати з позиції політичної суб'єктності української нації. В умовах значного поширення нігілізму на українському ґрунті, зокрема й національного, важливим є національне самовизначення, усвідомлення національної ідеї на особистісному рівні.

Прагнення України прилучитися до європейських і євроатлантичних структур вимагає осмислення власної ідентичності, вироблення системи національно-державних інтересів та геополітичних пріоритетів, що покладаються в основу української перспективи. Українська перспектива, на нашу думку, базується на тисячолітній історико-культурній і господарській традиції, на тяглоті і перервності української державності.

Українське суспільство — складне перехідне суспільство, яке потребує системи базових цінностей, чітко окреслених економічних і соціокультурних орієнтацій. Тому надзвичайно важливою проблемою постає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї¹. На думку Л.Ребета, протягом тривалого часу консолідуючою силою суспільства була релігійна ідея. В нових історичних умовах — наприкінці ХІХ століття — цю функцію «переїняла національна ідея»². Продуктивним є розгляд структури української національної ідеї в трьох аспектах: державницькому, етнічному і політичному, кожен з яких має власну історію становлення³.

Визначення поняття «національна ідея» залежить від розуміння процесів етногенезу і націогенезу, базової категорії «нація». Тобто, які з об'єднувальних чинників (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові) вважаються суттєвими стосовно певної нації. Нація, віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої

групи, є найбільш масштабною і найстійкішою внутрішньо структурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство.

Українська громадянська нація постає творцем власної держави, яка використовується нею як інструмент реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, що базується на національних інтересах та виходить з них. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні слова — як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні — як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України і яка усвідомлює себе українським народом. На думку А.Колодій, для нації як етнополітичної спільноти інтереси зосереджуються передусім у сферах політики і культури⁴. Тому для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. До цієї думки схиляється і В.Кафарський, стверджуючи, що національна ідея задає певні моделі політичної поведінки націям та їх елітам, бо вона є «істотним фактором формування політичної суб'єктності нації»⁵.

Національну ідею не можна зрозуміти без врахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти суголосно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, формується залежно від традицій, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, виступаючи джерелом культурно-історичної динаміки нації. Все це базується на феномені етнонаціональної пам'яті.

Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На ґрунті національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у спільних діях.

Національна ідея у поєднанні з загальнолюдськими цінностями й ідеалами стає чинником національної консолідації на

державотворчій основі, сприяє формуванню національної єдності в процесі досягнення закладених у ній цілей і цінностей, що поділяються усіма або більшістю членів спільноти. Вона включає в себе прагнення до оптимального самооблаштування нації, організації господарського, політичного, духовного, культурного життя народу у формах, саме йому притаманних.

Аналіз розвідок вітчизняних дослідників, присвячених національним особливостям українців, їхньому способу буття, їхній психіці, національному характеру і свідомості, самій національній ідеї, засвідчує широке застосування методу так званих «генетичних досліджень», який спонукає розглядати об'єкт вивчення в процесі його зародження, становлення та зміни під дією різних чинників. Такий підхід дає можливість враховувати найширшу кількість зв'язків досліджуваного явища з іншими, глибше з'ясувати їх взаємозв'язки та взаємовпливи і повністю відповідає національним традиціям осмислення гуманітарної проблематики.

Враховуючи нинішній стан українського державотворення, етнонаціональна пам'ять може виконувати, за певних умов, функції духовної основи поступу українського суспільства. По-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і фундаментом її стабільності. По-друге, мусить на духовному рівні легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення. По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною для всіх етнічних груп країни. По-четверте, етнонаціональна пам'ять має стати стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості й національної свідомості загалом. По-п'яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) етнонаціональна пам'ять має бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою. По-шосте, вона має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи. І, нарешті, по-сьоме, вона мусить забезпечити консолідаційні процеси в суспільстві — між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами⁶.

Для сучасної України характерним є феномен нігілізму, зокрема — національного, і це явище має свої причини, пов'язані з історичним буттям українського народу як колонізованого етносу⁷. Тим часом, як зазначив М.Бердяєв, «є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості, до єднання людства (шлях національного зростання і розвитку, національної творчості).

Вселюдськість розкриває себе лише у вигляді національностей. Денаціоналізація є чистісінька порожнеча, небуття»⁸.

Вищим рівнем і способом становлення особистості є її національне етнічне самовизначення, усвідомлення національної ідеї, що стає базовою рисою її світогляду і самосвідомості. Кінцевим підсумком такої соціалізації і є формування національної ідентичності особистості. Н. Лавриненко вказує, що національна самоідентифікація розгортається на трьох рівнях формування людської визначеності — біогенетичному, соціально-психологічному та культурно-історичному⁹. Важливо зауважити, що біогенетичні визначення є наслідком природного процесу народження дитини і дістаються їй як генетичний спадок, батьківська кров, що засвідчують належність до певного етносу (роду-племени). Нігілізм щодо біогенетичних підвалин етнічної визначеності особистості та спільноти, як свідчить практика, призводить до втрати почуття особистої належності до будь-якого етносу, втрати національної орієнтації щодо місця і ролі народу в історичному часі й просторі. Це явище добре описане в літературі. Воно проявляється у комплексах меншовартості, національного самоприниження, набуваючи розквіту в ідеях космополітизму та етнічної асиміляції. Забування природних меж і визначень свого ества призводить і особистість, і націю до духовної убогості та занепаду. Саме з таких позицій відшукуються аргументи для виправдання нехтувань інтересами власного народу, прислужництво перед сильнішими сусідами, безоглядне запозичення і механічне копіювання чужих способів життя, суспільного ладу, культурних цінностей і традицій.

На соціально-політичному рівні національна самоідентифікація особистості означає формування вивіренних досвідом багатьох генерацій психологічних засад людського ества, почуттів, волі та інтелекту, засвоєння універсуму загальнонаціональних значень, зафіксованих, зокрема, у національній мові, що стає ціннісно-смісловим підґрунтям духовного світу особистості. Найяскравішим ціннісним вираженням самобутніх індивідуально-національних рис особистості є національні особливості світогляду, світосприймання та світорозуміння, які формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини.

На культурно-історичному рівні національна самоідентифікація характеризується становленням національного типу характеру і реалізується в дійовій співучасті та причетності особистості до життя етносу¹⁰.

Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціально-гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні належності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності. Важливою рисою української національної ідеї є її вкоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації в наші часи, а отже — розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, поступу українського народу¹¹.

Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у віддзеркаленні прагнень українського народу до свободи, завоювання економічної, політичної і культурної незалежності та повнокровне утвердження себе у міжнародних відносинах.

Історичне призначення української національної ідеї не вичерпується проголошенням незалежності України. Необхідність суспільної консолідації не втрачає своєї актуальності і нині. «Тільки державне існування нації, — писав М.Сціборський, — вповні здійснює і посилює чинний характер самої національної ідеї. Тому основне завдання нації полягає в поширенні її державних меж насамперед на цілий, пов'язаний з нею, етнографічний простір. За цим промовляє не тільки духовна й фізична неподільність нації, але й усі підстави її будуччини. Неможливість чи невміння досягнути свого державного об'єднання позбавляє націю передпоширення дальшого належного росту, а навіть спроможності правильно виконувати свої життєві функції»¹². Народ, суспільство можна згуртувати тільки на ґрунті всеохоплюючої, зрозумілої і близької кожному національної ідеї, яку можна витворити лише спираючись на етнонаціональну пам'ять.

Дослідження політичних контекстів етнонаціональної пам'яті на матеріалі політичного життя сучасної вимагає виявлення суспільного значення політичних актів, що мають відсилання до минулого, а також актів комеморації відзначення певних свят або пам'ятних дат. Політика пам'яті або політика минулого, провідним (але аж ніяк не єдиним) суб'єктом якої є державна влада, за своїм спрямуванням має двоїтий характер. По-перше, ця політика має

забезпечити владі легітимність — визнання влади з боку політичної спільноти. За словами К.Гірца, для того, щоб влада була легітимною, «її дії повинні здаватися одним цілим із діями тих, чиєю державою вона претендує бути — її громадян... Це питання безпосередності, можливості відчутти, що зроблене державою природно виходить від знайомого і зрозумілого «ми»»¹³.

Водночас, та сама політика спрямована на консолідацію політичної спільноти, іншими словами, вона не тільки апелює до колективної ідентичності, але і творить її. За умов суспільної трансформації, становлення національної держави політика пам'яті має значний потенціал у формуванні політичної спільноти в межах цілого суспільства — творення політичної нації. З іншого боку, зваживши на те, що для сучасної України характерні суспільні поділи, зумовлені, зокрема, різним історичним досвідом та різними уявленнями певних суспільних груп про минуле, політика пам'яті може також сприяти збереженню цих поділів та перешкоджати формуванню понад етнічної національної ідентичності.

Саме в такому контексті можна говорити про маніпулятивну політику пам'яті, характеризуючи таким чином дії політичних сил, що набирають особливого розмаху під час загострення політичної боротьби, особливо напередодні виборів. Маніпулятивною можна вважати таку політику, яка керується інтересами окремих політичних груп і не сприяє суспільній консолідації, загострюючи соціальні та культурні поділи в країні. Потрібно застерегти, що ступінь маніпулятивності не залежить від відповідності тих чи інших політичних промов або дій історичним фактам. Наприклад, зміст резонансної статті В.Медведчука в газеті «День» з приводу подій на Волині в 1943–1944 роках значною мірою відповідав історичним реаліям; натомість асоціювання кандидата в Президенти на той час В.Ющенко з нацизмом, що його накидали виборцям політичні технологи зі штабу іншого кандидата, не мало жодних фактичних чи то ідеологічних підстав, однак обидва випадки є яскравими прикладами політичних маніпуляцій за допомогою використання історично значимих образів і сюжетів.

Оскільки ключовими в етнонаціональній пам'яті є ті риси, які визначають індивідуальність спільноти її носіїв, у загальній оповідній конструкції особливо підкреслюється та подія, яка позначає момент виникнення цієї спільноти — момент «початку історії». Важливий сенс у колективній пам'яті має також періодизація історії, яка сприяє розвитку спільноти і вносить у події минулого

певний порядок. При цьому схильність колективної пам'яті до зображення минулого в чорно-білих тонах призводить до нагнітання контрасту між різними історичними періодами та сприяє формуванню однозначного ставлення до того або іншого етапу в розвитку цієї спільноти. Я.Зерубавель також відзначає, що різні періоди нарративу колективної пам'яті відрізняються своєю «комеморативною щільністю»: тоді як одні періоди посідають привілейоване становище в суспільній свідомості, їм присвячено численні пам'ятні урочистості й ритуали, інші привертають до себе лише незначну увагу або опиняються у повному забутті. Ця «комеморативна щільність», цілком очікувано, є вищою в ті епохи, які посідають ключове становище в історичній свідомості цієї групи. Ці періоди стають об'єктом посиленої комеморативної активності. Натомість ті періоди або події, які витісняються на узбіччя колективної пам'яті або взагалі опиняються за її межами, стають об'єктами «колективної амнезії»¹⁴.

Комеморативна активність може відігравати роль легітимації влади лише в тому разі, якщо вона відповідає визнаному комеморативному нарративу певної спільноти. З іншого боку, комеморативні дії є ефективним засобом ствердження певного комеморативного нарративу, який стає конститутивним чинником існування спільноти. Вибори до вищих органів державної влади виявили наявність значних розбіжностей серед українських громадян у поглядах як на майбутнє, так і на минуле своєї країни.

Серед проблем, пов'язаних з трактуванням історичного минулого, була задавлена проблема польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі у Львові. Внаслідок спротиву місцевих політиків та частини громадськості, відкриття меморіалу відклали протягом кількох років. Хоча відновлення меморіального комплексу, побудованого у міжвоєнний час та зруйнованого на початку 1970-х років, було завершено ще 1999 року і хоча центральна влада України на чолі з Президентом Л.Кучмою не раз виявляла бажання сприяти налагодженню добросусідських взаємин з Польщею, спроби офіційно відкрити військові поховання 1991, 2001 та 2002 року ефективно блокувалися Львівською міською радою. Однією з причин такого спротиву львівських депутатів спостерігачі вважали прагнення висловити таким способом свій протест проти непопулярного в західному регіоні політичного режиму. Лише новій владі вдалося вирішити це питання та здійснити офіційну церемонію відкриття, що відбулася 24 червня

2005 року за участю президентів України та Польщі. Прикметно, що саме В.Ющенко, за якого на Львівщині проголосувало понад 90% виборців, зміг дозволити собі піти на такий непопулярний серед місцевої громадськості крок всупереч очікуванням тих місцевих політичних сил, які його активно підтримували під час президентської кампанії. Треба зазначити, що хоча цей крок безперечно сприяв залагодженню давньої суперечки у міжнародних відносинах України, його вплив на свідомість пересічних українських громадян залишається під знаком питання, офіційна церемонія відкриття, крім міждержавного порозуміння, також надала можливість для озвучення антипольських історичних упереджень (наприклад, що Польща протягом кількох століть «незаконно окупувала» українські землі, зокрема Галичину). З іншого боку, відкриття меморіального комплексу не викликало якихось масштабних суперечок у середині українського суспільства.

Значно більший потенціал суспільних контроверсій мали інші історичні події. Як зазначає Я.Грицак у своїх «Тезах до дискусії про УПА», найбільші незгоди поміж українськими громадянами спостерігаються в оцінках Другої світової війни¹⁵. Протириччя виступають вже у самому трактуванні цієї події — як Другої світової або ж Великої Вітчизняної війни. Соціологічні опитування виявляють виразні відмінності у ставленні до дати 9 травня між мешканцями Східних та Західних регіонів України¹⁶. Святкування 9 травня як Дня Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні, міцно закорінене в традиціях радянської доби, але також у практиках української влади часів незалежності. У незалежній Україні святкування Дня перемоги перетворилося на ефективний засіб демонстрування історичної спадковості посткомуністичних еліт.

Найгострішою у цілому комплексі проблем, пов'язаних з війною, безперечно є проблема історичної оцінки та офіційного статусу УПА. Хоча В.Ющенко як кандидат у Президенти не давав обіцянок щодо визнання Української повстанської армії як воюючої сторони та надання ветеранам цієї організації статусу учасників бойових дій, заклики та надії на таке визнання неодноразово лунали у відповідних політичних колах. У своїх промовах Ющенко неодноразово наголошував на потребі примирення, звертаючись до ветеранів радянської армії та УПА із закликом подати один одному руку.

Однак потрібно зауважити, що вибір стратегій поведінки для Президента в цьому питанні досить обмежений. По-перше, ще не

забуті винаходи чорного «піару» часів передвиборчої кампанії 2004 р., зокрема звинувачення в ідеологічній близькості до нацизму, не дають Ющенкові можливості для різких змін у трактуванні Другої світової війни та Дня Перемоги. Ще важливішим є суспільне сприйняття свята (за даними соціологічних опитувань наприкінці квітня 2005 року, відзначати шістдесятю річницю перемоги збиралися 86% респондентів; 51% опитаних вважали цю дату днем перемоги Радянського Союзу, на противагу до 9%, для яких це була перемога країн антигітлерівської коаліції)¹⁷. На тлі інших радянських свят, які в незалежній Україні практично втратили своє символічне значення, 9 Травня стало притулком для радянської історичної свідомості та колективної ідентичності, і на це не може не зважати жоден представник української загальнодержавної влади, який претендує на суспільне визнання. Є ще одна перешкода для ревізії трактування подій та учасників Другої світової війни в Україні, зокрема для визнання УПА воюючою стороною — міжнародно-правові наслідки такого визнання. Пов'язавши свою легітимність з українськими націоналістичними формуваннями 1940-х років, влада неминуче муситиме взяти на себе відповідальність за всі їхні дії.

Ющенко стосовно цього питання займає послідовну позицію, незважаючи на можливі втрати певної частини електорату у Східних та Південних регіонах України. Але саме в цьому полягає і основна сила його позиції — принциповість у проведенні політики етнонаціональної пам'яті з позицій українського патріотизму. Що й підтверджується останнім Указом «Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху ХХ століття», в якому, зокрема, дається доручення Кабінету Міністрів України «забезпечити вжиття додаткових заходів щодо активізації роботи з визнання діяльності організацій, які боролися у ХХ столітті за здобуття Україною незалежності, зокрема діяльності Української військової організації, Карпатської Січі, Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, Української головної визвольної ради, українським визвольним рухом ХХ століття»¹⁸.

Поза сумнівом, кульмінацією українського національного нарративу (в його державницькому варіанті) є здобуття незалежності. Головні державні події періоду незалежності на комеморативному рівні відображено у двох державних святах України — Дні Незалежності та Дні Конституції. За часів президентства Л.Кучми ці свята давали щорічну нагоду продемонструвати здобутки

українського державотворення, що їх представники пострадянських політичних еліт ототожнювали зі своїми власними здобутками. Зокрема, ухвалення Конституції 28 червня 1996 року Президент Кучма трактував як свою особисту заслугу, тому комеморативний статус Дня Конституції за його президентства був досить високим. Цілком логічно, що уряд Ющенка, прихід якого до влади супроводжувався конституційними змінами (які, до того ж, істотно обмежили повноваження Президента), не надає цьому святу такого значення, яке воно мало за попереднього режиму.

Тенденція до зміни стилю святкувань, яку можна було зауважити і щодо Дня Перемоги, далася взнаки також в урочистостях з нагоди річниці здобуття державної незалежності. І знову, на відміну від практики попередніх років, 2005 року святкування Дня Незалежності відбулося без військового параду, а від представників уряду (зокрема від віце-прем'єра з гуманітарних питань М.Томенка та особисто від Президента) виходили заклики перетворити День Незалежності на свято простих людей, іншими словами, перемістити святкування з офіційної сфери в приватну. Попри це, здобуття незалежності залишається центральною подією української національної телеології, а День Незалежності — головним офіційним святом української держави. Пов'язані з його святкуванням офіційні тексти також дають можливість виявити інші складники українського комеморативного наративу. У виступі на майдані Незалежності 24 серпня 2005 року Президент згадує такі доленосні віхи української національної історії: Давньоруську державу (при цьому згадуючи про хрещення Русі), козацьку добу (з її найбільшим державницьким здобутком — Конституцією Пилипа Орлика), український національний рух ХІХ–ХХ століть (і ті постаті, які, на думку авторів промови, є представниками цього руху — Т.Шевченка, І.Франка, М.Грушевського, М.Хвильового та В.Стуса), а також «найбільші в людській історії трагедії», що випали на долю українського народу в ХХ столітті — «дві світові війни, Голодомор і Голокост». Отож, у цій промові ми маємо стислий виклад українського комеморативного наративу, що з ним можна ознайомитися і в інших офіційних текстах.

Головні зміни у трактуванні подій стосуються сюжетів з української історії ХХ століття. Ці сюжети, у свою чергу, можна поділити на два блоки:

1) українські державотворчі зусилля 1918–1920-х років (УНР і ЗУНР);

2) доля українського народу за часів радянського тоталітаризму (голодомори та репресії).

На відміну від Л.Кравчука та Л.Кучми, які лише частково пов'язували власну легітимність з українськими державами 1918–1920 років (М.Грушевський, наприклад, став об'єктом посиленої комеморативної активності, натомість С.Петлюра для влади залишився у статусі «суперечливої постаті»), В.Ющенко задекларував повну готовність зачислити діячів українських визвольних змагань того часу до пантеону національних героїв: С.Петрушевича — Голову уряду УНР, Голову Директорії УНР — В.Винниченка, Голову Директорії, Головного отамана військ УНР — С.Петлюру, керівників урядів УНР — В.Голубовича, В.Чехівського, С.Остапенка, Б.Мартоса, І.Мазепу, В.Прокоповича, А.Лівицького, голів урядів ЗУНР — К.Левицького, С.Голубовича. Зокрема, Президент видав Указ від 16 травня 2005 року «Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки»¹⁹, який передбачає здійснення низки наукових та офіційних заходів, серед яких: «присвоєння окремим навчальним закладам, установам, військовим частинам імен видатних діячів УНР та ЗУНР, а також відповідного найменування чи перейменування в установленому порядку вулиць, площ, провулків, проспектів, парків та скверів у населених пунктах України» та доручення Державному комітету телебачення і радіомовлення України «організувати цикли теле- і радіопередач, присвячених життю і діяльності видатних діячів УНР та ЗУНР, забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів щодо увічнення пам'яті чільних діячів національно-визвольних змагань початку ХХ століття в Україні». Двома роками пізніше В.Ющенко знов повертається до цієї теми в Указі від 12 квітня 2007 року «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників»²⁰.

На противагу до подій з віддаленого минулого, дії політиків щодо оцінки або відзначення пам'ятних дат, пов'язаних з голодоморами або репресіями, належать не лише до сфери символічних жестів. Оскільки до сьогодні ще живі очевидці та постраждалі від цих злочинів, нагальною залишається потреба відновлення справедливості та засудження злочинців. З іншого боку, той факт, що велика частина пострадянської політичної еліти генетично пов'язана з елітами радянської доби, спричиняє потужну протидію ініціа-

тивам влади у цьому напрямі. Попри це, Президент В.Ющенко видав цілу низку указів, що стосуються цих історичних процесів.

Тут варто звернути увагу, що політичний контекст етнонаціональної пам'яті не залишається суто контекстом внутрішньополітичної боротьби, він поширюється і на міждержавні відносини. Сучасні світові тенденції якраз протилежні: «держави намагаються сумістити свої кордони з кордонами своєї культури і захищати й запроваджувати свої культури у межах своєї влади»²¹. Це особливо яскраво виявилось в законодавчих ініціативах у РФ та заявах президентів України та Росії, їхньому обміні відкритими листами²². Так, у Росії розроблено проект федерального закону «О противодействии реабилитации в новых независимых государствах на территории бывшего Союза ССР нацизма, нацистских преступников и их пособников»²³. При цьому воїни УПА російською стороною беззастережно розглядаються як «пособники» нацистів. Стаття 20 цього законопроекту передбачає широкий спектр профілактичних, дипломатичних, економічних, організаційних заходів протидії.

Ще одним свідченням великої ваги, яку надають політичному контексту етнонаціональної пам'яті в Росії, є створення Президентом РФ Д.Медведевим комісії «з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії». Раніше Д.Медведев неодноразово говорив про «неприпустимість фальсифікації історії», у тому числі Великої Вітчизняної війни»²⁴. Позиція Росії стосовно своєї історії і її політика у сфері етнонаціональної пам'яті вельми точно описуються словами, сказаними ще О.Бенкендорфом (1783–1844), керівником заснованого у 1826 році головного органа політичного розшуку «Третього відділення Власної Його імператорської Величності канцелярії»: «Прошедшее России было удивительно, ее настоящее более чем великолепно, что же касается до будущего, то оно выше всего, что может нарисовать себе самое смелое воображение»²⁵.

В Україні такої єдності поглядів на власну історію (і на власне майбутнє також) немає. Показовими в цьому сенсі є дані соціологічних досліджень. Загалом українці виявляють значний інтерес до свого історичного минулого. Про це свідчать результати дослідження громадської думки населення нашої країни, проведеного в рамках міжнародного дослідницького проекту «Євразійський Монітор». Більше половини наших співвітчизників (66%) небайдужі до минулого України, а 47% — виявляють інтерес також до

історії інших країн колишнього СРСР. Ставлення українців до найвідоміших історичних персон радянського періоду неоднозначне. Найбільш позитивне ставлення до Ю.Гагаріна (83%), Г.Жукова (60%), А.Сахарова (53%), Л.Брежнєва (52%), Найбільш негативно жителі України ставляться до Й.Сталіна — 49% та М.Горбачова — 39%. Серед персон української історії, які позитивно сприймаються, — В.Чорновіл (46%), В.Щербицький (35%) і М.Щорс (34%). Переважно негативне ставлення у респондентів до С.Петлюри (37%), Н.Махна (32%). Найменше українці ознайомлені з діяльністю письменників-дисидентів М.Хвильового та В.Стуса — нічого не чули про них, відповідно, 39% і 29% опитаних. По-різному жителі різних регіонів країни оцінюють деякі історичні події. Наприклад, щодо Лютневої революції 1917 року українці розійшлися в поглядах: 29% респондентів ставляться до неї позитивно, 22% — нейтрально і 21% — негативно. Розійшлися вони в поглядах й щодо Жовтневої революції 1917 року: 32% опитаних оцінюють її негативно і 35% — позитивно. Ставлення українців до революційних подій корелює з їхнім сприйняттям Російської імперії — 36% респондентів згодні з твердженням, що там усі народи мали права й можливості для розвитку національної економіки та культури, тоді як 31% опитаних вважають, що Російська імперія була країною, де зазнавали гноблень усі неросійські народи²⁶. Проте за загалом високого рівня зацікавленості своєю історією наведені дані свідчать про дуже велике розшарування оцінок історичних постатей і подій серед українських громадян.

Природно, що різні регіони України відрізняються етнонаціональною пам'яттю внаслідок цілком зрозумілих причин. Але зовсім неприродно, коли заради набуття поточних політичних переваг ці розбіжності не лише не примирюються, а навпаки — роздмухуються і штучно перебільшуються. Причому наголошуються не просто відмінності, а ледь не протилежність і антагоністичність. Таке становище є протиприродним і в перспективі згубним.

Тут дуже слушною видається думка, висловлена І.Дзюбою: «Хочу сказати кілька слів про те, чи можливе єдине трактування подій спільної історії... Воно і неможливе, і непотрібне, і шкідливе, тому що це силове зведення до єдиного трактування може ґрунтуватися тільки на фальсифікації історії, на запереченні фактів... Чи безвихідна ситуація у зв'язку з цим на шляху до порозуміння? Абсолютно ні! Навпаки, саме тут є шлях до порозуміння, і він полягає в тому, щоб знати історію, знати погляд іншого народу,

інший погляд на ці так звані спільні події. Можна навести тисячі прикладів з світової історії... Найгірше — це незнання. Коли є незнання, тоді справді виникають безвихідні ситуації»²⁷. Схожу думку в своїх роботах висловлює О. Міллер стосовно можливості «співіснування» двох українських ідентичностей²⁸.

Етнонаціональну пам'ять можна розуміти як спроможність до збереження історичного досвіду етнонаціонального буття та його актуалізації в наступні періоди розвитку спільноти. При цьому найбільшим є її значення в перехідні періоди соціального буття нації. Сьогодні історична пам'ять може виявлятися стихійним чином, а може бути штучно ініційованою окремими особами чи соціально-політичними силами. За умови її вільного розгортання історична пам'ять є чинником відтворення культурного простору етнонаціональної спільноти, який був притаманний їй на різних етапах історичного розвитку. За умови ж навмисних інтерпретацій історична пам'ять стає служницею конкретним майбутнім цілям. Тоді її «історичність» і здатність до передавання інформації стають сумнівними, однак це неминучий процес: інтерпретації історичної пам'яті завжди використовуються як інструменти формування і консолідації.

Нині підтримка позитивної етнонаціональної пам'яті є нагальним і необхідним завданням. Адже саме в такій історичній пам'яті соціум може черпати енергію, потрібну для руху вперед. Це зовсім не означає фальсифікацію фактів, а лише увагу і повагу до тих подій української історії, що можуть бути для сучасного суспільства позитивними прикладами.

Етнонаціональна пам'ять не створюється в певний момент — вона весь час відтворюється в культурному просторі спільноти і має розглядатися в контексті українського сьогодення: політичного, духовного, соціально-психологічного тощо. Формування такої пам'яті є пріоритетним завданням для сучасної України.

Етнонаціональна пам'ять є, з одного боку, інструментом творення національної ідентичності й національного культурного простору, з іншого — механізмом їх відтворення в історичному процесі, передачі досвіду для використання його позитивних складових у ті чи інші моменти. Як інструмент творення національної ідентичності, етнонаціональна пам'ять здебільшого акцентує увагу на позитивних подіях і явищах національного розвитку. Як механізм відтворення культурного простору, вона містить відбитки і негативних моментів минулого. Дуже важливо в процесі

інтерпретації етнонаціональної пам'яті зберегти важливі її елементи, адже не можна точно визначити, які з них можуть зіграти позитивну роль у майбутньому²⁹.

¹ Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ. — 2003. — №1. — С. 364.

² Ребет Л. Теорія нації. — Львів: Державність, 1997. — С. 132.

³ Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — С. 65–66.

⁴ Колодій А. Нація як суб'єкт політики. — Львів: Кальварія, 1997. — С. 29.

⁵ Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. — Івано-Франківськ: Плай, 1999. — С. 65.

⁶ Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): [монографія]. — К.: Вища шк., 1998. — С. 357.

⁷ Лютий Т. В. Нігілізм: антологія НІЩО. — К.: ПАРАПАН, 2002. — С. 145–147.

⁸ Бердяев Н. Судьба России. — М.: Изд-во МГУ, 1990. — С. 99.

⁹ Лавриненко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — С. 186.

¹⁰ Там само. — С. 87–88.

¹¹ Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — Львів: ЛІВС при НАВС України, 1999. — №3 (11). — С. 93.

¹² Сціборський М. Націократія [Електронний ресурс] / Національний фронт. — Режим доступу: 52. — Назва з екрана.

¹³ Гірц Кліфорд. Інтерпретація культур. — К., 2001. — С. 372.

¹⁴ Зерубавель Я. Динаміка колективної пам'яті // АБ Ітрегю. — 2004, — №23. — С. 82–86.

¹⁵ Грицак Ярослав. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. — К., 2004. — С. 91.

¹⁶ «Кожен десятий українець не збирається святкувати День Перемоги» [Електронний ресурс] / Українська мережа новин «Кореспондент». — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/257178>. — Назва з екрана.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Указ Президента України №946/2009 «Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху ХХ століття» [Електронний ресурс] / офіційне Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10082.html>. — Назва з екрана.

¹⁹ Указ Президента України №793/2005 «Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки» [Електронний ресурс] / офіційне Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2454.html>. — Назва з екрана.

²⁰ Указ Президента України №297/2007 «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників» [Електронний ресурс] / офіційне Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5998.html>. — Назва з екрана.

²¹ Gellner E. Nations and Nationalism. Oxford: Basil Blackwell, 1983. — P. 86.

²² Див: <http://blog.kremlin.ru/post/30/transcript> та <http://www.president.gov.ua/ru/news/14676/html>.

²³ Проект: Федеральний закон «О противодействии реабилитации в новых независимых государствах на территории бывшего Союза ССР нацизма, нацистских преступников и их пособников» [Електронний ресурс] / Информационное агентство «Regnum». — Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1453517.html>. — Назва з екрана.

²⁴ Медведев: Пересмотр истории не должен вредить России [Електронний ресурс] / Грани.ру. — Режим доступу: <http://grani.ru/politics/Russia/President/m.151255.html/> — Назва з екрана.

²⁵ Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://biserris.ru/15/245.html>. — Назва з екрана.

²⁶ 66% українців небайдужі до історії // День. — 2009. — №107(3027). — 25 червня.

²⁷ Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квітня. 2008 р. / За заг. ред. Ю.О.Зерній. — К.: НІСД, 2008. — С. 43.

²⁸ А.Миллер. Прошлое и историческая память как факторы формирования дуализма идентичностей в современной Украине // Формирование нации и государства в современном мире: сб. науч. Трудов / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. полит. науки; Рос. ассоц. полит. науки. Гл. ред. акад. РАН Ю.С.Пивоваров. — М., 2008. — №1. — С. 83–100.

²⁹ Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квітня 2008 р. / За заг. ред. Ю.О.Зерній. — К.: НІСД, 2008. — С. 64–65.